

MADENLERİN DEVLETLEŞTİRİLMESİ

Hikmet Sami TÜRK (*)

ÖZET

Atatürk, iktisadî siyasetimizin en önemli amaçlarından birinin kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kuruluş ve teşebbüslerin malî ve teknik gücümüzün elverdiği ölçüde devletleştirilmesi olduğunu, örneğin topraklarımızın altındaki maden hazinelerinin ancak bu yoldan milletimizin yararına işletilebileceğini daha Kurtuluş Savaşı yıllarında belirtmiştir.

Cumhuriyet döneminin devletleştirmeleri bu doğrultuda ve bu anlayış içinde yürütülmüştür. Madencilik alanındaki devletleştirmelere 1930'ların ortalarında temel örgütlenme sorunları çözüldükten sonra sıra gelmiştir. Bu amaçla önce 1936'da çıkarılan 3034 sayılı Kanun'la Doyçe Bank elinde bulunan Ergani Bakırı T.A.Ş. pay senetleri, sonra 1937'de çıkarılan 3146 sayılı Kanun'la Fransız sermayeli Ereğli Şirketi işletmeleri satın alınmış; 1940'da çıkarılan 3867 sayılı Kanun'la da Ereğli Kömür Havzasının tamamı Devlet işletmeciliğine geçirilmiştir.

(*) Doç. Dr., A.Ü. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi; ANKARA

Son olarak 1978'de çıkarılan 2172 sayılı Kanun'a göre çeşit'i bölgelerdeki bor tuzları, maden kömürü ve asfaltitlerle demirlerin Devletçe işletilmesine karar verilmiştir. Fakat bu son devletleştirme hareketi henüz kapsamına giren bölgelerin tamamında sonuçlandırılmadan, 14 Ekim 1979 seçimlerini izleyen iktidar değişikliğiyle birlikte ters yönde bir politikanın uygulanmasına başlanmıştır.

Üretim araçlarının mülkiyetindeki her değişiklikte olduğu gibi, madenlerin devletleştirilmesinde de birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar, basit olmamakla birlikte, çözülemez nitelikte değildir. Karşılaşılan güçlükler giderilebilir; yeter ki sorunlar tam bir görev bilinci içinde bilgi, cesaret ve kararlılıkla ele alınsın. Her halde bu güçlükler nedeniyle Cumhuriyet Türkiye'sinde madencilik alanında gerçekleştirilen en geniş ve en büyük devletleştirme hareketinden dönüş söz konusu olmamalıdır.

Kısacası, karşılaşılan sorunların çözümleri, Atatürk'ün gösterdiği doğrultuda aranmalıdır.

MADENLERİN DEVLETLEŞTİRİLMESİ

I. GİRİŞ

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın büyük önderi Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönem üçüncü toplantı yılını açış konuşmasında Savaş sonrasının ekonomi politikasına ışık tutar nitelikteki açıklamaları arasında şöyle diyordu :

«Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-i iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fennyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altın-, da metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, millerimizin menfaatına küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir»⁽¹⁾.

Cumhuriyet döneminin devletleştirmeleri bu doğrultuda ve bu anlayış içinde yürütülmüştür. İşe önce yabancı sermayeye verilmiş imtiyazlarla işletilen demiryolu, rıhtım, elektrik, su, havagazı, telefon v.b. işletmelerin devletleştirilmesiyle başlanmıştır. Madencilik alanındaki devletleştirmelere ise 1930'ların ortalarında temel örgütlenme sorunları çözüldükten, 1935'de bir yanda yeraltı servetlerini aramakla görevli Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, öbür yanda kamu kesimine ait bulunmuş madenleri işletmekle görevli Etibank kurulduktan sonra⁽²⁾ sıra gelmiştir.

Şimdi bu devletleştirmeleri onlarla ilgili yasalara göre inceleyelim :

II. MADENCİLİK ALANINDA DEVLETLEŞTİRMELER

A — ERGANİ BAKIRI T.A.Ş. PAY SENETLERİNİN SATIN ALINMASI

İlk devletleştirme, 11.6.1936 tarih ve 3034 sayılı Doççe Bank Elinde Bulunan Ergani Bakırı T.A.Ş. Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Kanun'la gerçekleştirilmiştir. Bu Kanun, Ergani Ba-

f) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 2. baskı, Ankara 1961, s. 226.

(2) Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Etibank'ın kuruluşu hakkında ayrıca bk. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973 (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No. 683), s. 373.

kırkı T.A.Ş.'nin Doyçe Bank (tam adıyla **Deutsche Bank und Disconto - Gesellschaft**) elinde bulunan 1.5 milyon lira itibarî değerindeki pay senetlerinin 850.000 liraya kadar satın alınması konusunda Hükümete adı geçen Banka ile sözleşme yapma yetkisi vermekte ve satın alınacak pay senetlerinin «sermayesine mahsuben» Etibank'a devredilmesini öngörmektedir (m. 1-2).

Kanun'a ilişkin Tasarının gerekçesinde, Etibank'ın kuruluş amacı ile yakın ilgisi dolayısıyla Ergani Bakırı T.A.Ş.'nin yabancıların ellerinde bulunan pay senetlerinin satın alınarak Etibank'ın iştirakinin artırılması ve böylelikle «bu madenin tamamıyla kontrolümüz altına alınması lüzumlu görülmüş olduğundan», 3 milyon lira sermayeli Ergani Bakırı T.A.Ş.'nin yarı sermayesine sahip bulunan Doyçe Bank'la yapılan görüşme sonucunda her biri 10 lira itibarî değerinde 150.000 pay senedinin 850.000 lira karşılığında satın alınmasının kararlaştırıldığı, böylelikle daha önce 2805 sayılı Etibank Kanunu uyarınca Hazine'ce devredilmiş bulunan 1 milyon lira itibarî değerindeki pay senetleriyle birlikte, Etibank'ın Ergani Bakır T.A.Ş.'ndeki iştirakinin 2.5 milyon liraya çıkarılmış olacağı açıklanmıştır⁽³⁾. Tasarıyı görüşen T.B.M.M. İktisat Encümeni'nin tutanağında da, bu satın almanın söz konusu «madenin memleket iktisadiyatına daha uygun bir şekilde işletilmesini temin edecek faydalı bir hareket olduğuna» işaret edilmiştir⁽⁴⁾.

B — EREĞLİ ŞİRKETİ İŞLETMELERİNİN SATIN ALINMASI

İkinci devletleştirme, 31.3.1937 tarih ve 3146 sayılı **Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında Aktedilen 28 Teşrinisani 1936 Tarihli Satın Alma Mukavelesinin Tasdikine Dair Kanun**'la gerçekleştirilmiştir.

Başlığında anılan sözleşmenin onaylanmasıyla ilgili bu Kanun, aynı zamanda daha sonra Ereğli Kömür Havzasının tamamının devletleştirilmesiyle sonuçlanacak bir gelişmenin başlangıcını gösterdiği için, burada Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında ko-

(3) TBMM Zabıt Ceridesi 1936, C. 12, S. Sayısı 249 «Doyçe Bank Elinde Bulunan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Hükümetle Mezkûr Banka Arasında Aktedilen Mukavelelerin Tasdiki ve Tahsisatının Temini Sureti Hakkında Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/573)», s. 1.

(4) TBMM Zabıt Ceridesi 1936, S. Sayısı 249, s. 2.

nuya verdiği önemi hatırlamak yerinde olacaktır. Gerçekten Atatürk, 1 Kasım 1935 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beşinci dönem birinci toplantı yılını açış konuşmasında «Kömür Havzasının rasyonel işlemesi için tedbirler aramak» gerektiğine işaret etmiş⁽⁵⁾; 1 Kasım 1936 günü beşinci dönem ikinci toplantı yılını açarken yeniden aynı konuya değinmiş⁽⁶⁾; 1 Kasım 1937 günü beşinci dönem üçüncü toplantı yılına giren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisinden dinlediği son konuşmasında, Türkiye'de devlet madenciliğinin «millî kalkınma hareketleriyle yakından alâkalı mühim mevzulardan biri» olduğunu belirtmiş ve Ereğli Şirketi'nin satın alındığını hatırlatarak, «Ereğli Kömür Havzasında rasyonel bir istihsal planının günün meselesi olduğunu» söylemiştir⁽⁷⁾.

Aynı biçimde 3146 sayılı Kanun'a ilişkin Tasarının gerekçesinde «Ereğli Şirketi işletmelerinin hükümete intikalini» sağlayan sözleşme hakkında bilgi verilirken şöyle denilmektedir : «Memleketimizin günden güne artan kömür ihtiyaçlarını temin etmek ve dış piyasalara kömür satışımızı artırmak için Havza istihsalâtının rasyonelleştirilmesi ve kömürün ucuza mal edilmesi bakımından alınacak tedbirlerin başlangıcı olan bu mukavele ile Devlet en mühim kömür damarlarını kendi eline almış ve kömür politikasını umumî iktisat politikasına uygun bir surette yürütmek imkânını elde etmiş bulunmaktadır»⁽⁸⁾. Tasarayı görüşen T.B.M.M. iktisat Encümeni'nin tutanağında da, memleketimizin doğal servetleri arasında en önde gelen bir madde olarak kömürün «rasyonel bir şekilde işlenerek maliyetinin dünya istihsal fiyatlarına nazaran normal bir hadde tutulması zarurî bulunmuş ve bu maksadın temini için Hükümetçe Kömür Havzasının bir elden idaresi millî menfaatlerimize daha uygun görülmüş olduğundan Havzada en büyük tesisata malik olan Ereğli Şirketi'nin satın alınmasına karar» verildiği, bu konuda «her iki tarafı tatmin edecek bir bedel ve şart ile» imzalanan sözleşme hükümlerine göre Ereğli Şirketi'-

(5) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 385.

(6) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 389.

(7) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 397.

(8) TBMM Zabıt Ceridesi 1937, C. 16, S. Sayısı 114 «Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında 28 İkinci Teşrin 1936 Tarihinde Aktedilmiş Olan Satın Alma Mukavelesinin Tasdikine Dair Kanun Lâyihası ve İktisat, Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/713)», s. 1.

nin elinde bulunan liman, demiryolu ve maden hakları ile işletme tesisatının on eşit taksitte ve on yılda faizsiz ödenmek suretiyle 3.5 milyon liraya alındığı, yıllık taksitlerin kömür olarak verileceği ve döviz ödenmeyeceği açıklanmıştır«».

Ekleyelim ki, Fransız sermayeli Ereğli Şirketi ile böylece imzalanan ve 3146 sayılı Kanun'la onaylanan bu sözleşme gereğince Hükümete intikal eden madenlerle liman ve demiryollarına ilişkin bütün haklar, menfaatlar, emlak, arazi, tesisat ve mevcutlar, daha sonra 11.6.1937 tarih ve 3241 sayılı Ereğli Şirketinden Satın Alınan Liman, Demiryolu ve Madenlerle Kozlu ve Kilimli Demiryollarının işletilmesi ve Havzadaki Deniz işlerinin inhisar Altına Alınması Hakkında Kanun'la satın alma değeri üzerinden yine Eti-bank'a devredilmiştir (m. 1).

Fakat Ereğli Şirketi işletmelerinin satın alınmasını izleyen ilk yıllarda Havzada üretim miktarının artmasına karşılık, geçiş dönemi karışıklıklarının da etkisiyle randıman düşmüştür⁽¹⁰⁾.

C – EREĞLİ KÖMÜR HAVZASININ DEVLETLEŞTİRİLMESİ

üçüncü devletleştirme, 30.5.1940 tarih ve 3867 sayılı Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletirilmesi Hakkında Kanun'a göre gerçekleştirilmiştir. Bu Kanun, Ereğli Kömür Havzasındaki kömür ocaklarının tamamının veya bir bölümünün Devletçe işletirilmesine karar vermeğe Bakanlar Kurulunu yetkili kılmakta ve bu konuda yapılacak tespit, değer takdiri, kamulaştırma ve ödemelerle ilgili oldukça ayrıntılı hükümler getirmektedir.

Kanun'a ilişkin Tasarının gerekçesinde, özetle, Ereğli Kömür Havzasının yeni faaliyete başladığı devirlerde verilen imal ruhsat tezkerelerinin teknik esaslara dayanmadığı, o zamanlar Havzanın jeolojik yapısı bilinmediğinden sahaların damar üzerinden sınırlandırıldığı, hatta sınırsız imal ruhsat tezkereleri verildiği, üstelik damarların teşhisinde yanlışlıklar yapıldığı, bu nedenlerle aynı sahada üst üste katlar biçiminde bulunan damarlarda çeşitli kimsele-

(9) TBMM Zabıt Ceridesi 1937, C. 16, S. Sayısı 114, s. 2.

(10) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ahmet Ali Özeken, Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerinde Bir Deneme 1848-1940, İstanbul 1944, s. 61; Ahmet Ali Özeken, Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi, 1. Kısım, İstanbul 1955, s. 87 - 90.

rin çalışmak zorunda kalmalarının düzensiz, pahalı ve tehlikeli bir üretim sistemi meydana getirdiği gibi ulusal servetin israfına da yol açtığı, çeşitli imal haklarının zamanla belirli ellerde toplanma eğilimi göstermesi ve bazı bölgelerde sınırları dikey düzlemlerle kesilmiş imtiyazlar verilmesiyle ilk karışıklıkların bir ölçüde giderildiği, ancak henüz istenen teknik temerküzün gerçekleşmediği, memleketin hızla artan kömür gereksinmesini karşılayacak, hatta Akdeniz piyasasındaki yerimizi güçlendirecek miktarda kömür üretilmesi için «muhtelif işletmelerin bir elde toplanması ve jeolojik icaplara uygun rasyonel esaslara dayanan intensif yeni bir işletme tesisi lâzım geldiği», böylelikle büyük ölçekli üretimin tasarruf sağlayıcı ve maliyet ucuzlatıcı avantajlarından yararlanılacağı anlatılmıştır*⁽¹¹⁾). Tasarıyı görüşen T.B.M.M. iktisat, Maliye, Adliye ve Bütçe Encümenlerinin tutanaklarında aynı yönde geniş açıklamalara yer verilmiştir*⁽¹²⁾). Bu arada olayın devletleştirme niteliğini açıkça ortaya koyan, hatta bu nedenle Tasarı başlığındaki «Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Birleştirilmesi Hakkında Kanun» adını «Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletirilmesi Hakkında Kanun» biçiminde değiştiren Bütçe Encümeni'nin tutanağına göre, Ereğli Kömür Havzasında o sıralarda henüz «Devlet elinde» olmayan ocaklardan «sekizi şirketler ve yedisi eşhas elinde» bulunmaktadır*⁽¹³⁾).

Ekleyelim ki, Bakanlar Kurulu, 3867 sayılı Kanun'la verilen yetkiyi 15.10.1940 tarih ve 2/14547 sayılı Kararname ile kullanarak, «Ereğli Kömür Havzası namıyla maruf sahanın Amasra (Amasra istismar mıntakası dahil) ve Ereğli kasabaları arasındaki kısmında mevcut, üzerlerinde intifa hakkı tesis olunmuş veya kiraya verilmiş olsun olmasın, gerek imal ruhsat tezkereli ve gerek imtiyazlı faal ve gayri faal, metruk veya imtiyazı feshedilmiş bütün ocakların Devletçe işletirilmesine» karar vermiştir*⁽¹⁴⁾).

Fakat bu Kararname ile gerçekleştirilen devletleştirme, ilk yıllarda bekleneni vermemiş; tersine, yönetim kademelerinde yetki

(¹¹) TBMM Zabıt Ceridesi 1940, C. 11, S. Sayısı 153 «Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Birleştirilmesi Hakkında Kanun Lâyihası ve iktisat, Maliye, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/290)», s. 1 vd.

(¹²) TBMM Zabıt Ceridesi 1940, C. 11, S. Sayısı 153, s. 3 vd, 5, 6 vd, 8 vd.

(¹³) TBMM Zabıt Ceridesi 1940, C. 11, S. Sayısı 153, s. 9.(

(¹⁴) Resmî Gazete, 22.10.1940, S. 4644, s. 1.

ve sorumlulukların devletleştirme ile ortaya çıkan büyük ölçekli işletme boyutlarına uygun biçimde düzenlenemeyişi ve diğer geçiş dönemi tedbirlerinin zamanında alınmayışı, bu arada II. Dünya Savaşının olağanüstü koşulları içinde basiretli bir tedarik politikasının izlenmeyişi, bu yüzden yeterli direk, teknik tesis ve teçhizatın sağlanamayışı, ayrıca devletleştirme ile birlikte Havzada devlet memurlarının barem sistemine paralel bir ücret sisteminin uygulanmaya başlaması gibi çeşitli nedenlerle üretim ve randıman düşmüş, hatta bir ara üretim faaliyeti geçici olarak tatil edilmiştir. Bu aksaklıkların bir ölçüde giderilmesiyle üretim ve randımanın yeniden devletleştirme öncesi rakamlarının üzerine çıkarılması, ancak 1943 yılından itibaren başarılabilmiştir¹⁵.

Bundan sonra uzunca bir süre madencilik alanında yeni bir devletleştirme girişimi olmamıştır.

Ç – SON DEVLETLEŞTİRMELER

Bor tuzları, maden kömürü ve asfaltitlerle demirlerin devletleştirilmesine gelince; —bilindiği gibi— bu, 4.10.1978 tarih ve 2172 sayılı **Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun'a** göre gerçekleştirilmiştir. Bu Kanun, belirli bölgelerde belirli cins madenlerin Devletçe aranmasına ve işletilmesine, bu madenlerle ilgili olarak daha önce gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının geri alınmasına karar vermeğe Bakanlar Kurulunu yetkili kılmakta ve Devletçe işletilecek madenlerle ilgili öntedbirler, değer takdiri ve kamulaştırma işlemleri, yargı yolu, tazminatların ödenmesi ve madene el koyma gibi çeşitli konularda ayrıntılı hükümler getirmektedir.

Kanun'a ilişkin Tasarının gerekçesinde, doğal servetlerin Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğunu, bunların aranması ve işletilmesi hakkının Devlete ait olduğunu belirten, arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılmasını «kanunun açık iznine» bağlayan 1961 Anayasasının 130. maddesine işaret edilerek; özetle, madenlerin özel kişilerce aranmasına ve işletilmesine ilişkin izinler 6309 sayılı Maden Kanunu'nun idareye tanıdığı yetkiye dayanılarak verildiği için bunların geri alınması usulünün de yasa

(13) Bu konuda geniş bilgi için bk. Özeken, Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi, 1. Kısım, s. 133 -160.

konusu olarak düşünöldüğü, böylece hazırlanan Tasarının 6309 sayılı Kanun'un önemli bir eksikliğini tamamladığı ve «ona ek bir kanun niteliğı» taşıdığı, çünkü şimdiye değin özel kişilerce aranan ve işletilen madenlerin Anayasa'nın 130. maddesindeki temel ilkeye uygun olarak Devletçe aranmasına ve işletilmesine olanak verecek bir hukukî düzenlemeye gereksinme duyulduğu, bu Tasarının «Devletçe aranmasına ve işletilmesine karar verilecek madenlerle ilgili arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının Anayasamızın 130. maddesi çerçevesinde rachat benzeri bir işlemle ve peşin tazminat karşılığında sona erdirilmesi ve onlarla bir bütün teşkil eden malların bundan böyle arama ve işletme faaliyetlerini Devlet adına yürütecek iktisadî devlet teşekkölüne intikali usulünü» düzenlediğı anlatılmaktadır*¹⁶. Kısacası, 2172 sayılı Kanun, —Anayasa'ya aykırı olduğı yolundaki iddiaları reddeden Anayasa Mahkemesi'nin 21.6.1979 tarih ve E. 1979/1, K. 1979/30 sayılı kararında belirttiğı gibi— «6309 sayılı Maden Yasasını tamamlayan ve madenlerin Anayasasının 130. maddesi gereğı kamu yararına en uygun biçimde aranıp işletilmesini öngören sürekli bir yasadé*»⁽¹⁷⁾.

İşte bu Kanun'la verilen yetkiye dayanılarak, tek bölgede bor tuzlarının, onbir bölgede maden kömürü ve asfaltitlerin, dokuz bölgede demirlerin Devletçe aranması ve işletilmesi, bu madenlerle ilgili olarak daha önce gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının geri alınması; anılan madenlerin sırasıyla Etibank, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu ve Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü eliyle aranması ve işletilmesi için 31.10.1978 tarih ve 7/16681, 7/16682, 7/16699 sayılı ve 28.11.1978 tarih ve 7/16826 sayılı Bakanlar Kurulu kararnameleri çıkarılmıştır*¹⁸. Kararnamelelerin kapsamına giren 927 maden alanında 2172 sayılı Kanun uyarınca yapılması gerekli tespit ve değeri işlerini yürütmek üzere kurulan 28 takdir komisyonunun çalışmaları, Aralık 1978'den

(¹⁶) Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1978, C. 6, S. Sayısı 73 «Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun Tasarısı. Plan ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret Komisyonları Raporları (1/102)», s. 1-3; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi 1978, C. 38, S. Sayısı 819 «Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Malî ve İktisadî işler ve Bütçe ve Plan Komisyonları Raporları (M. Meclisi : 1/102; C. Senatosu: 1/582)», s. 2-3.

(¹⁷) Resmî Gazete, 14.1.1980, S. 16869, s. 12.

(¹⁸) Resmî Gazete, 17.11.1978, S. 16462, s. 1-54; 3.12.1978, S. 16478, s. 1 vd.

Ekim 1979'a kadar sürmüŒ; bu arada söz konusu maden alanlarının rezerv ve üretim kapasitesi itibariyle en önemlileri ile ilgili devralma işlemleri sonuçlanmış; daha açık bir deyiŒle, —tazminat ödenmesini gerektirmeyen arama ruhsatlı maden alanları dışında— tespit ve değer takdiri işleri tamamlanan 16 bor tuzu alanından 9'una, 238 kömür ve asfaltit alanından 85'ine, 117 demir alanından 84'üne Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kararıyla el konmuŒtur⁽¹⁹⁾. Böylece ilgili iktisadî devlet teşekküllerine geçen maden alanlarının eski işletme hakkı ve arama ruhsatnamesi sahiplerine ödemesi gereken tazminat, bor tuzları için 38 milyon, maden kömürü ve asfaltitler için 440 milyon ve demirler için 74 milyon lira, yani toplam 552 milyon lira olarak hesaplanmıştır⁽²⁰⁾.

Fakat —verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere— Türkiye'de madencilik alanında Œimdiye değin gerçekleştirilenlerin en geniŒi ve en büyüğü olan bu son devletleŒtirme hareketi henüz kapsamına giren bölgelerin tamamında sonuçlandırılmadan, 14 Ekim 1979 seçimlerini izleyen iktidar değişikliğiyle birlikte ters yönde bir politikanın uygulanmasına geçilmiştir, önce 2172 sayılı Kanun'a dayanılarak çıkarılan Bakanlar Kurulu kararnameleeri gereğince yapılmakta olan işlemler, 19.11.1979 tarihli bir Bakanlık genelgesi ve 10.1.1980 tarih ve 8/58 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile durdurulmuş⁽²¹⁾; sonra da anılan kararnamelerin yürürlükten kaldırılmasını, onlara dayanılarak geri alınmış bulunan arama ruhsatnameleeri ve işletme haklarının bazı koşullarla yeniden eski sahiplerine verilmesini ve ilgili oldukları madenlerin iktisadî devlet teşekküllerince işletilmesinden vazgeçilmesini öngören 5.6.1980 tarih ve 8/932 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarılmıştır^{*2^}. Böylece 2172 sayılı Kanun çerçevesinde devletleŒtirilmiş mâdenlerin yeniden özel teşebbüs eliyle işletilmesini sağlamak amacıyla çıkarılan, fakat her yönüyle Anayasa'ya ve kendisine hukukî da-

(19) verilen rakamlar için kaynak : Levent **Yener**, «Türkiye Madencilięi - 79». Madencilik, Mart 1980, C. XIX, S. 1, s. 77 vd; Turan **Dündar**, «2172 Sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun ve Uygulamalar» (Mayıs 1980'de Zonguldak'ta yapılan 2. Kömür Kongresi'ne sunulan bildiri - Çoęaltma), s. 6.

(20) Kaynak : **Yener**, Madencilik, Mart 1980, C. XIX, S. 1, s. 78.

(21) Tercüman, 20.11.1979, s. 1, 12; Milliyet, 20.11.1979, s. 12 - Resmî Gazete, 15.2.1980, S. 16901, s. 15 vd.

(22) Resmî Gazete, 9.6.1980, S. 17012 Mükerrer, s. 1 - 5.

yanak yapılmak istenen 2172 sayılı Kanun'a aykırı bir tasarruf niteliği taşıyan bu son Bakanlar Kurulu Kararnamesi hakkında Danıştay Dava Daireleri Kurulu'nca 27.6.1980 tarih ve E. 1980/611 sayılı ara kararıyla «dava sonuna kadar yürütmenin durdurulmasına» karar verilmiştir⁽²³⁾.

Bu durumda 2172 sayılı Kanun'a göre devralma işlemleri sonuçlanmış madenler, ilgili iktisadî devlet teşekküllerince; el koyma aşamasına ulaştırılmamış işletme hakkı konulu veya 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 57. maddesi kapsamına giren işletme hakkı talepli madenler, yine eski hak sahiplerince işletilmeğe devam etmektedir (2172 sayılı Kanun m. 3/A, 20). Buna karşılık Maden 'Kanunu'nun 57. maddesi kapsamına girmeyen işletme hakkı talepli madenlerde işletme faaliyetine geçilememekte, arama ruhsatnameli madenlerde arama faaliyeti tatil edilmiş bulunmaktadır (2172 sayılı Kanun m. 3/B-C).

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Görüldüğü gibi, Türkiye'de 1930'ların ortalarında önce bir anonim ortaklıktaki yabancı pay senetleri ile yabancı sermaye elindeki bir ortaklığa ait işletmelerin satın alınmasıyla başlayan bir gelişme, daha sonra bütün bir havzanın Devlet işletmeciliğine geçirilmesini sağlayacak biçimde sürdürülmüş; son olarak da ülke ekonomisi için stratejik önem taşıyan madenlerin geniş havzalar içinde Devletçe işletilmesi yoluna gidilmiştir.

Ancak üretim araçlarının mülkiyetindeki her değişiklikte olduğu gibi, bu girişimlerde de birtakım sorunlarla karşılaşılacaktır. Nitekim son devletleştirmelerle ilgili ,olarak 1980 Yılı Programı'nda açıklandığı üzere, «Madencilik sektöründe, makine ve teçhizatın gerektiği şekilde devralınamaması, proje çalışmaları ve yatırım faaliyetlerinin henüz tamamlanamamış olması nedeniyle 1979 yılında işletmesi kamuya devredilen maden üretimlerinde bir miktar azalma olmuştur»⁽²⁴⁾.

Karşılaşılan sorunları ye nedenlerini açık yüreklilikte ortaya koymak gerekir. Bu sorunlar, en başta ilgili yasanın bazı eksiklerinden kaynaklanabileceği gibi, bu yasanın amacına uygun biçim-

(23) Kararın metni için bk. idare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Ağustos 1980, S. 2, s. 182 vd.

(24) Resmî Gazete, 13.2.1980, S. 16899, s. 130.

de uygulanmayışından da doğabilir, örneğin 2172 sayılı Kanun'da takdir komisyonunca tespit ve değer takdiri yapılarak devralınmasına karar verilen mevcutların ceza yönünden Devlet malı sayılacağına ilişkin bir hükmün bulunmayışı, kimi işletme hakkı veya arama ruhsatnamesi sahiplerini birtakım makine ve teçhizatı el koyma gününden önce maden alanı dışına çıkarmak suretiyle teslimden kaçınma yolunda cesaretlendirmiştir. Buna karşılık işletme hakkı veya arama ruhsatnamesi sahiplerinin bu çeşit zararlı davranışlarını önleyici bir tedbir olarak düşünülen gözetim mühendisliği sisteminden gerektiği gibi yararlanamaması, kendilerinin madeni tahrip ve cevheri israf edici, mevcut tesisleri bozucu davranışlarıyla meydana gelen zararlardan sorumlu tutulmamaları, başka bir deyişle, haklarında tazminat davası açılmaması (krş. 2172 sayılı Kanun m. 3), el koyma gününde «kendiliğinden» ilgili iktisadî devlet teşekkülüne geçmiş bulunan makine ve teçhizatın istihkak davasıyla geri alınmaması (2172 sayılı Kanun m. 20, Medenî Kanun m. 618, 902), doğrudan doğruya yanlış ve eksik uygulamanın sonucudur.

Öte yandan her devletleştirmede geçiş dönemi güçlüklerini önceden hesaba katacak hazırlıkların yapılması, başarı koşuludur. Oysa son devletleştirmelerde madenleri devralan iktisadî devlet teşekküllerinin bu işe yeterince hazırlanmadan girdikleri, yaygın izlenimdir. Bu yüzden yer yer üretim faaliyetinin durdurulmasıyla 2172 sayılı Kanun'un temelindeki kesintisiz üretim ilkesi zedelenmiştir.

Fakat şu noktaya da işaret etmek gerekir ki, 2172 sayılı Kanun uyarınca gerçekleştirilen devletleştirmelerin sürekli bir siyasal çekişme konusu olarak kalması, özellikle 14 Ekim 1979 seçimlerini izleyen iktidar değişikliğinden sonra sürekli olarak devletleştirilen madenlerin yeniden özel teşebbüse verileceğinin söylenmesi, bu madenleri devralan iktisadî devlet teşekküllerinde duraksamalara yol açmış, onların üretim programlarını ve yatırım politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir⁽²⁵⁾.

(25) Bu konuda ayrıca bk. Hikmet Sami Türk, «Devletleştirilen Madenler Geri Verilebilir mi?», Milliyet, 24.1980, s. 2.

Bazı sorunlar ise, genel olarak iktisadî devlet teşekküllerinin bugünkü yapısıyla ilgilidir.

Şüphesiz bütün bu ve benzeri sorunlar, basit olmamakla birlikte, çözülemez nitelikte değildir. Madenlerin devletleştirilmesinde karşılaşılan güçlükler de giderilebilir; yeter ki sorunlar tam bir görev bilinci içinde bilgi, cesaret ve kararlılıkla ele alınsın. Her halde bu güçlükler nedeniyle Cumhuriyet Türkiye'sinde madencilik alanında gerçekleştirilen en geniş ve en büyük devletleştirme hareketinden dönüş söz konusu olmamalıdır. Tersine, belirli siyasal koşullar altında eksik kalan bu hareket, 31.10.1978 tarih ve 7/16681, 7/16682, 7/16699 sayılı ve 28.11.1978 tarih ve 7/16826 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamelerinin temelindeki geniş havza oluşturma düşüncesine yeniden geçerlik kazandırmak suretiyle tamamlanmalıdır.

Kısacası, karşılaşılan sorunların çözümleri, Atatürk'ün gösterdiği doğrultuda aranmalıdır. Bu, özellikle Atatürk yılında her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktadır.

